

GENDER EN GLOBALISERING

Julia Chambers^o

De jongste jaren is er een trend naar een geïntegreerde wereldeconomie. In 1998 maakte het aandeel van de handel 45 procent uit van het BNP op wereldschaal, tegenover 25 procent in 1970. Vandaag halen buitenlandse directe investeringen in ontwikkelingslanden vijfmaal het volume van de internationale hulp. De regeringen vertonen ook een trend naar grotere openheid in het beleid met betrekking tot handel en financiële stromen. Ook ontwikkelingssamenwerking evolueert, van geïsoleerde projecten en strikt bilaterale programma's, naar een grotere integratie in een wereldwijde beweging om de armoede te verminderen.

Globalisering, of het nu de economische, culturele, politieke of sociale aspecten betreft, heeft invloed op iedereen, ongeacht zijn sociaal-economische afkomst. Dat is onweerlegbaar. Er is wel veel onenigheid omtrent de impact van globalisering, zeker wanneer het over gender en gelijkheid gaat. Tegenstrijdige boodschappen maken het moeilijk om de impact van globalisering op gendergelijkheid te distilleren. Volgens sommigen zijn er positieve gevolgen voor het welzijn en de autonomie van vrouwen. Globalisering zou mogelijkheden inhouden tot 'empowerment'. De stevige groei van de werkgelegenheid voor vrouwen heeft positieve effecten in de vorm van verhoogde zelfstandigheid, keuzemogelijkheden, zelfwaardering en status zowel binnen als buiten het gezin. Anderen menen dat de vluchtigheid, de bestaansonzekerheid en job-onzekerheid, eigen aan de economie van vandaag, de genderongelijkheden nog vergroten. De arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden zijn voor vrouwen vaak slechter dan voor mannen. Genderongelijkheden zijn niet beduidend verminderd en de voordelen die handelsliberalisering biedt, zijn van korte duur. Bovendien toont steeds meer bewijsmateriaal aan dat genderafwijkingen en ongelijkheden op de arbeidsmarkt overheersen. Vooral met betrekking tot de toegang tot krediet, de herverdeling van welvaart en inkomen, en het nemen van beslissingen. Die afwijkingen vormen belemmeringen voor een effectief en productief gebruik van middelen en bronnen om menselijke behoeften te vervullen.

De negatieve gevolgen van handelsliberalisering zijn het sterkst voelbaar in de informele sector en in de subsistentielandbouw op kleine schaal. Over het algemeen vormen vrouwen de meerderheid in deze twee sectoren en worden zij onevenredig zwaar getroffen. De trend is, dat zij veel meer de last van economische aanpassingen dragen dan hun mannelijke collega's.

Het blijkt dat landen die niet of weinig investeren in strategieën om gendergelijkheid te promoten en te ondersteunen, 'hiervoor een prijs betalen in termen van lagere groei en lager inkomen' (Dollar en Gatti). Gendergelijkheid is een doel op zich, maar het is ook een middel om tot efficiëntere economische ontwikkeling te komen. Globalisering biedt de mogelijkheid om dit te realiseren, maar de negatieve gevolgen en impact moeten dan wel teruggeschroefd worden door een gendergevoelig handelsbeleid en door mechanismen die de kwetsbaarheid van vrouwen verkleinen. Regionale cijfergegevens uit het recente Wereldbankrapport 'Engendering Development', tonen aan dat economische groei en ontwikkeling niet genderneutraal zijn qua impact.

Globalisering als een genderneutraal proces ?

Globalisering heeft een gedifferentieerde impact op verschillende groepen en is dus geen genderneutraal proces. De mate waarin mensen er voordeel bij hebben of juist niet, is afhankelijk van de geografische situatie, de sociaal-economische status, het niveau van onderwijs, bezit (financieel, natuurlijk, fysiek enz.) Globaal bevinden vrouwen zich op deze punten in een benadeelde positie.

'Zodra sociale processen deel gaan uitmaken van de economische calculus, wordt gender een integraal onderdeel van economie in plaats van een randonderwerp'. De markt wordt beïnvloed door sociale processen, en bevindt zich in een complex netwerk van interacties met niet-marktgebonden activiteiten. 'Genderspecifieke, onbetaalde, niet-marktgebonden activiteiten spelen een cruciale rol in het functioneren van de betaalde (markt)economie.'

^o Julia Chambers is verbonden aan het Institute of Development Studies in Londen. Ze schreef deze tekst voor het Witboek II van de Britse regering 'Eliminating world poverty, making globalisation work for the poor' in juni 2000.

Zoals aangetoond door Bridge, kan het niet in overweging nemen van die belangrijke aspecten (onbetaalde reproductieve arbeid van vrouwen, de manier van toewijzen van middelen binnen een gezin, enz.) tot een inaccuraat inschatting leiden van de impact van economische liberalisering op vrouwen, zowel in als naast de arbeidsmarkt.

In sommige situaties kan globalisering onevenwichten en genderongelijkheden afzwakken door de kansen en mogelijkheden voor vrouwen te vergroten. Maar het risico bestaat dat genderongelijkheden op lange termijn worden versterkt. Vrouwen kunnen heel actief zijn op de arbeidsmarkt, maar economisch zwak of machteloos blijven, omdat ze een laag inkomen en weinig (economische) onderhandelingskracht hebben. De verantwoordelijkheid van vrouwen voor huishoudelijke arbeid en kinderen is ook niet afgenomen met de toegenomen deelname van vrouwen aan betaalde arbeid. De onevenwichtige last van huishoudelijk werk en een marginale positie op de arbeidsmarkt, werken wederzijds versterkend en maken het nog moeilijker voor vrouwen om uit de rol van afhankelijke en secundaire broodwinner te breken.

Door de bestaande genderverhoudingen hebben vrouwen weinig controle over de besluitvorming en nemen ze er ook weinig aan deel. Gendernormen en stereotypen, institutionele en wettelijke belemmeringen, maken dat vrouwen ook weinig toegang hebben tot besluitvorming in regeringskringen en er zelfs weinig invloed kunnen op uitoefenen. Dergelijke genderafwijkingen en ongelijkheden op de arbeidsmarkt, bij de toegang tot krediet, in de verdeling van welvaart en inkomen en in besluitvorming, versterkt door een genderblind beleid, hinderen het effectief en efficiënt gebruik van middelen en de potentieel positieve effecten van globalisering.

Empowerment voor vrouwen?

Het belang van 'empowerment' van vrouwen in het streven naar blijvende vooruitgang in gendergelijkheid, is ruim aanvaard. Maar er wordt teveel nadruk gelegd op de bijdrage die globalisering daartoe kan leveren.

Globalisering creëert werkgelegenheid en mogelijkheid tot ondernemen, wat kan bijdragen tot een betere sociale status van vrouwen. Meer deelname aan de arbeidsmarkt kan een cruciale stap zijn tot self-'empowerment', omdat vrouwen er zich gemeenschappelijk kunnen organiseren. Er zijn ook aanwijzingen dat betaalde arbeid geleidelijk de traditionele genderwaarden in vele samenlevingen verzwakt. De vrouwelijke industrie-arbeiders in moderne exportsectoren hebben hoge lonen in vergelijking met wat niet-geschoolde mannen buiten de verwerkende nijverheid gemiddeld kunnen verdienen. Dat levert vrouwen een hogere status en meer beslissingsmacht binnen het gezin op (Tiano en Fialo, 1991, in UN 1999).

Maar de slechte arbeidsomstandigheden, de onveiligheid en de beperkte duur van vrouwelijke arbeid, en de sociale verplichting van vrouwen om hun inkomen af te staan aan echtgenoten of ouders zorgen er voor dat de ongelijkheden van de vroegere discriminerende genderverhoudingen in de maatschappij blijven bestaan. Bovendien bestaat de vrees dat gendergebaseerd geweld zal toenemen door de sociale spanningen en de vernederingen die sommige vrouwen met betaald werk moeten ondergaan omdat ze afwijken van de traditionele normen.

Studies over tijdsbesteding in verschillende landen wijzen uit dat over het algemeen de last van het huishoudelijk werk en de verantwoordelijkheid voor kinderen niet afnemen met de toenemende deelname aan betaald werk (UNDP 1995). Betaalde arbeid leidt dus voor de meeste vrouwen tot een 'dubbele werkdag'.

Werkgelegenheid

De toegenomen deelname van vrouwen aan betaalde arbeid is een wereldwijd fenomeen. Met uitzondering van Afrika, is de arbeid van vrouwen sinds 1980 veel sneller toegenomen dan de arbeid van mannen (ILO 1998). De toegenomen export van verwerkte producten uit ontwikkelingslanden is sterk verbonden met de feminisering van de industriële arbeidskracht. In 1978 had Bangladesh slechts vier kledingfabrieken. In 1995 waren er al 2400, met 1,2 miljoen werknemers, waarvan 90 procent vrouwen jonger dan 25 (Amin, 1998). In 1992 waren 84,8 procent van de werknemers in vrijhandelszones (EPZ's) in Sri Lanka vrouwen, tegen 46,4 procent voor de volledige economie (UN, 1999).

Het stijgende aantal jobs in de exportgeoriënteerde industrie heeft vrouwen aangezet tot betaald werk, tegen lonen die hoger waren dan voor andere beschikbare arbeid. Over het algemeen plukken vrouwen vruchten van deze dimensie van handel, maar het effect is grotendeels beperkt tot de industriële sector. Het is minder duidelijk

met betrekking tot de landbouw en de informele sector, waar vrouwen meestal het sterkst vertegenwoordigd zijn.

60 tot 70 procent van de buitenlandse investeringen gaan traditiegetrouw naar arbeidsintensieve industrieën (textiel en kleding, elektronica) waar de meeste arbeidskrachten vrouwen zijn. Recent greep er in sommige Aziatische landen een ombuiging plaats van de trend naar operaties die een hoger opleidingsniveau en meer kapitaal vereisen (FIAS 1998, Tzannatos 1998). De voordelen op lange termijn van formele werkgelegenheid verbonden aan handel, zijn onduidelijk. Het is mogelijk dat vrouwen blijven vastzitten in niet-geschoolde, laagbetaalde exportgerichte arbeid, dat zij in toenemende mate gediscrimineerd worden en de trein naar de dienstenindustrie missen. Sinds de jaren 80 neemt de vraag naar vrouwelijke arbeidskrachten voor de verwerkende nijverheid in de meeste middeninkomenslanden af. De exportproductie werd immers kapitaalsintensiever en vergde meer opleiding. In de 'maquiladoras' in Mexico, viel het aandeel vrouwelijke arbeidskrachten terug van 77 procent in 1982 tot minder dan 60 procent in 1990. Deze trend geeft aan dat de voordelen verbonden aan vrouwenarbeid niet lang stand zullen houden.

Als laatste maar niet minder belangrijk punt: hoewel vrouwen de laatste twintig jaar in groten getale betaalde arbeid zijn gaan verrichten, gebeurde dit vaak onder slechtere voorwaarden dan voor mannen.

Voorwaarden en omstandigheden

In de discussies over globalisering ligt de klemtoon dikwijls op de toename van arbeidsmogelijkheden voor vrouwen en de feminisering van de arbeidskracht. De discussie over de substantiële toename van het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt is ver van afgerond. Maar de aandacht is doorgaans te exclusief toegespitst op arbeid in vrijhandelszones. En dat is maar een klein deel van het werk dat voortkomt uit internationale handel.

In de realiteit is de nieuwe werkgelegenheid vaak onregelmatig en onzeker, geconcentreerd in de informele sector, en ver verwijderd van de formele industriële productielijnen. Meestal gaat het om werk in onderaanneming, thuiswerk/buitenwerk, deeltijds werk, wat de mogelijkheden voor vakbondswerk en het opzetten van netwerken sterk vermindert. Dit soort arbeid werkt isolement in de hand, vermindert de onderhandelingskracht en is niet beschermd door standaardarbeidswetgeving.

Wegens de onzekerheid van de markt beperken bedrijven hun vast werknemersbestand tot een minimum en maken ze in toenemende mate gebruik van onregelmatige vormen van arbeid. Die zogenaamde flexibilisering zorgt ervoor dat veel van de kosten van de grilligheid van de markt op de werknemers afgewenteld worden. Marktliberalisering en flexibilisering zijn instrumenten om de overlevingskansen van bedrijven in de scherpe, wereldwijde concurrentie te verbeteren. Zij verminderen de relatieve belastingslast, en schuiven de kosten voor economische aanpassing of hervorming door naar de meest kwetsbaren, meestal vrouwen.

In ontwikkelingslanden levert de informele sector de meeste kansen op arbeid. In India en Pakistan wordt het niet-georganiseerde segment geschat op 70 à 75 procent voor het totaal van de verwerkende industrie. In Afrika is het aandeel van de informele sector buiten de landbouw hoog: 77 procent in Burkina Faso, 79 procent in Mali en 93 procent in Benin. Deze cijfers ondersteunen de stelling dat voor heel Afrika meer dan een derde van de vrouwen buiten de landbouw in de informele sector werkt. In Zambia bijvoorbeeld loopt het cijfer op tot 72 procent.

Informele werknemers werken in moeilijke omstandigheden: lage inkomsten, weinig zichtbaarheid, lange uren, slechte arbeidsomstandigheden, geen of weinig opleiding, werkonzekerheid, combinatie van huishoudelijk werk en betaald werk, dubbele werkdag enz. De situatie is vaak nog slechter bij vrouwelijke gezinshoofden; de afhankelijkheid van kinderarbeid verhindert de scholing van hun kinderen. Toegang tot sociale voordelen en bescherming vormt een probleem op zich: vaak zijn arbeidsovereenkomsten mondeling afgesloten en hebben vrouwen geen informatie over hun rechten, bijvoorbeeld inzake gezondheidszorg, ziekteverzekering, zwangerschapsbescherming.

Zelfs binnen de formele exportsector werken vrouwen onder onaanvaardbare omstandigheden. Volgens het UN World Survey 1999 hebben de recente stijgingen in de vrouwenarbeid grotendeels plaatsgevonden in industrietakken met jobs van slechte kwaliteit. Lange arbeidsduur, veel te kleine slaap- en woonruimtes, extreem strenge controle op het werk, lange reistijden, enz. zijn de norm. In kleinere lokale bedrijfjes zijn de arbeidsomstandigheden vaak nog slechter dan bij multinationale ondernemingen en in vrijhandelszones (EPZ's) (ILO 1998a, in UN, Lim 1990). Zowel bij lokale bedrijven als bij bedrijven die in buitenlandse handen zijn, is

een uitzonderlijk hoog verloop van arbeid normaal. Jonge vrouwen met weinig of geen ervaring worden aan het werk gezet, en even snel weer ontslagen wanneer ze trouwen of zwanger zijn. Gezien de grote reserve aan vrouwelijke arbeidskrachten, voelen werkgevers weinig druk om toe te geven aan eisen tot verbetering van de arbeidsomstandigheden.

Kwetsbaarheid

Vrouwen zitten dus te vaak in de meest kwetsbare segmenten van de arbeidsmarkt en het zakenleven. Ze doen laaggeschoold werk met een laag inkomen. Zij hebben geen sociale zekerheid of wettelijke bescherming. Bovendien worden zij vaak genegeerd door slecht geïnformeerde beleidsmakers.

Dat vrouwen steeds meer verzeild raken in onregelmatige vormen van arbeid en in de informele sector, maakt hen kwetsbaar met betrekking tot arbeidszekerheid en sociale bescherming. Het blijft erg zorgwekkend dat ondernemingen in de informele sector in veel gevallen de arbeidswetgeving niet naleven, de basis-arbeidsnormen niet respecteren en moeite hebben met de arbeidsorganisatie.

Vrouwelijke werknemers zijn als groep geconcentreerd in massamarkten met scherpe prijsconcurrentie. UNIFEM toonde aan dat kleine door vrouwen geleide bedrijfjes vaak niet kunnen optornen tegen producten die door handelsliberalisering goedkoop geïmporteerd worden. De doorgaans gebrekkige toegang tot zelfontwikkeling en training in de informele sector versterkt de achterstand en benadeling van vrouwen.

De tegenstrijdige eisen van loonarbeid enerzijds (of het nu thuiswerk of werk in kleine bedrijfjes betreft) en de traditionele huishoudelijke verantwoordelijkheden anderzijds, verhinderen de toegang van vrouwen tot productieve bronnen, diensten en informatie. Dat wordt nog versterkt door gendernormen en stereotypen en treft vrouwen op een andere manier dan mannen. Daardoor hebben vrouwen minder mogelijkheden dan mannen om hun capaciteiten te verbeteren, om competitief te zijn in steeds verschuivende markten, of om op te klimmen in de productiehiërarchie.

Hoewel microbedrijfjes geleid door vrouwen een inkomen kunnen opleveren en hen toelaten om boven de armoedegrens uit te stijgen, slagen de meeste vrouwen er niet in om er een duurzame en betrouwbare bron van inkomsten van te maken. De lage inkomsten, het gebrek aan alternatieven en de concentratie in de laagste niveaus van de productiehiërarchie in sectoren met sterke prijsconcurrentie, maken hen uitzonderlijk kwetsbaar voor veranderingen in de markt.

De meeste beleidsmensen zijn er zich niet van bewust dat vrouwen die thuiswerk doen of in microbedrijfjes werken, een belangrijke bijdrage leveren aan de nationale economie. Zij zijn zich evenmin bewust van het feit dat zij vaak geconfronteerd worden met persoonlijke en structurele discriminatie bij de toegang tot de vereiste middelen. Of dat zij, omwille van genderrollen, hun bedrijfjes leiden onder andere omstandigheden dan die welke gelden voor mannen. Dit zorgt voor fundamentele misvattingen over de bijdrage die vrouwen leveren, over de impact van globalisering en over het belang van een aangepast beleid dat vrouwen bereikt en hen positief beïnvloedt.

Rurale en landbouwactiviteiten

Hoewel hun aandeel in het totaal aantal werknemers snel is afgenomen de laatste 20 jaar, werkt de meerderheid van vrouwen in het Zuiden nog steeds in de landbouwsector. Mannen zijn sneller weggetrokken uit de landbouw, met als gevolg dat vrouwen sterker geconcentreerd zijn op het platteland.

In Sub-Sahara-Afrika overheerst landbouw in de export. Vrouwen genieten zelden van de voordelen van toegenomen exportproductie, omdat hun recht op landeigendom beperkt is. Genderafwijkingen in de toewijzing van arbeid en de controle op het inkomen vormen een groot probleem. Vrouwen worden in een exportactiviteit geduwd, zonder dat hier een afdoende opbrengst tegenoverstaat. Dat zuigt middelen weg die bedoeld waren voor voedselproductie voor eigen gebruik. Dat gaat ten koste van het welzijn en de voedingssituatie van vrouwen en kinderen.

Nieuwe vormen van landbouwproductie voor export in Afrika bieden de mogelijkheid om het zelfstandig inkomen van vrouwen te verhogen, los van de kwestie over eigendomsrechten op land. Maar in werkelijkheid is dat niet het geval. Zo hebben bijvoorbeeld Kenya, Oeganda en Zimbabwe hun export van goederen

gediversifieerd en uitgebreid naar niet-traditionele landbouwexportgoederen (NTEG), waarvan de opbrengst de laatste jaren snel is gestegen. De NTEG-sector bestaat uit grote ondernemingen die op quasi-industriële basis werken. Vrouwen maken er tot 90 procent van de arbeidskrachten uit, maar hun inkomsten staan niet in verhouding met hun productieve bijdrage.

In Latijns-Amerika heeft de uitbreiding van de productie van exportgewassen vrouwen verschoven van permanente werkgelegenheid in de landbouw naar seizoensgebonden arbeid (FAO 1990). Vrouwen hebben hun bestaansmiddelen uit subsistentie-arbeid ingeruild voor seizoenarbeid in slecht betaalde jobs. Dat houdt het risico in dat de voedselproductie voor lokale markten ondermijnd wordt. Het is ook meer dan waarschijnlijk dat dit risico onevenredig zwaar vrouwen zal treffen, aangezien zij traditioneel de producenten en leveranciers zijn van voedsel voor de lokale markt (Antrobus, 1995).

Over het algemeen heeft het verminderen van huishoudelijke middelen, bestemd voor subsistentieproductie, tot gevolg dat de voedselzekerheid is afgenomen, zelfs wanneer het totale huishoudelijke inkomen is toegenomen door de cash-cropproductie (Lado 1992). De reden hiervoor is dat het inkomen van cash crops gewoonlijk door mannen wordt beheerd, en niet ingebracht wordt in het gezinsinkomen. Terwijl het inkomen van vrouwen voornamelijk gebruikt wordt voor voedsel en andere basisbehoeften. De voedselzekerheid en het welzijn van landbouwhuishoudens wordt verder bedreigd door de toenemende afhankelijkheid van de markt. Landbouwers worden steeds kwetsbaarder voor slechte oogsten. Ze zijn afhankelijker geworden van de markt voor landbouwinputs. En door de marktliberalisering zijn de prijzen daarvan hoger en grilliger geworden. (Barrett, 1998).

Een conclusie

Globalisering zou sterk kunnen bijdragen tot gendergelijkheid. Zij schept nieuwe kansen voor vrouwen en kan hun inkomen verhogen. Tot nader order gaat het echter om een potentieel dat nog niet in werkelijkheid is omgezet. Het is een uitdaging voor alle actoren in ontwikkeling, voor regeringen en internationale instellingen, om voorwaarden te scheppen die maken dat globalisering op lange termijn in het voordeel van vrouwen uitdraait en dat de kwalijke effecten ervan vermeden worden. Universele conventies en akkoorden over rechten, de enorme toename van de informatiestroom en het ontstaan van wereldwijde vrouwen-netwerken zijn op zich al resultaten van globale processen. Ontwikkelingssamenwerking moet op deze basis verder bouwen om de economische capaciteit van vrouwen te versterken en hen aanmoedigen om belangrijke spelers op de markt te worden.

Bronnen

Bridge, Global trade expansion and liberalisation: gender issues and impacts, DFID, 1998

United Nations, 1999 World Survey on the role of women in development: globalisation gender and work, UN, New York, 1999

Dollar & Gatti, Gender inequality, income and growth: are good times good for women? Working paper series, Nr 1, World Bank, Washington DC, 1999

World Bank, Engendering Development, development research group, Washington, 2000

S. Joekes, A gender analysis perspective on trade and sustainable development, IDS, 1999

Unifem/ DFID, Globalisation, gender markets strategic concerns for women in micro-enterprises and homework, 1999

Samenvatting en vertaling : Samira Wijmeersch^o

^o Dit artikel verscheen in "Globalisering. Te nemen of te haten", Rudy Demeyer en Liesbet Walckiers (eds.), een uitgave in de serie NoordZuid Cahier. U kan exemplaren van dit Cahier bestellen (290 BEF, 7,19 euro) bij Wereldwijd Mediahuis, Hoogstraat 139, 1000 Brussel. 02.213 12 70.